

К. П. БАХМАТ

ВІКЕНТІЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ ХВОЙКА

(до 50-річчя з дня смерті)

2 листопада 1964 р. минає 50 років з дня смерті Вікентія Вячеславовича Хвойки—відомого дослідника Середнього Подніпров'я, який займає в історії української археології одне з найвизначніших місць.

Народився В. В. Хвойка в Чехії, в с. Семіні, у 1850 р. Початкову освіту він здобув у народній семінській школі, потім вступив до комерційного училища в м. Хрудимі і після закінчення його у 1864 р. переїхав до Праги. Працюючи тут, він з властивим йому захопленням віддається вивченню стародавньої історії, часто відвідує антикварів і поступово входить до кола любителів старовини. Однак постійна нужда та незадоволення роботою приводять Хвойку до думки про переїзд у Росію. Здійснити цей задум йому вдалося у 1876 р.

Оселившись у Києві і шукаючи засобів до життя, Вікентій Вячеславович починає викладати німецьку мову та малювання, займається сільським господарством. Успіхи його в дослідках по сільському господарству навіть відмічають на виставках у Ромнах, Харкові і Парижі [26, 27]. Але й ці заняття не приносять Хвойку належного задоволення. Він все частіше і частіше повертається до свого старого захоплення древньою історією. Переписується з прازькими друзями—любителями старовини, сам починає колекціонувати старожитності, вивчає древній період російської історії. Все це кінець кінцем приводить Хвойку до Київського товариства старожитностей та мистецтв. Йому пропонують зайняти місце завідуючого музею при товаристві. І з цього часу він повністю віддається улюбленій справі, наполегливо вивчає територію Києва, пильно стежить навіть за найнезначнішими земляними роботами у місті. Саме це і дало йому змогу у серпні 1893 р., під час огляду земляних робіт на Подолі по Кирилівській вулиці в садибах № 59—61, виявити палеолітичну стоянку. Вона знаходилась біля підніжжя північної частини мису, що входив до складу підвищення правого берега Дніпра, під потужним нашаруванням

наносів і складалася з двох шарів. Обидва шари являли собою залишки вогнищ з золюю, вугіллям, перебитими та обпаленими кістками тварин, обвугленими рештками дерев, знарядь праці первісної людини. Розкопки Кирилівської стоянки продовжувалися з 1893 по 1900 р. Вони дали великий і цікавий матеріал, принесли досліднику заслужену славу.

Досліджуючи Кирилівську стоянку, В. В. Хвойка, на відміну від інших, підійшов до неї, як до історичного джерела, побачив в ній не склад старовинних речей, а житло первісної людини. Такий підхід до пам'ятки зумовив і новий метод розкопок. При розчищенні культурного шару Хвойка звертає велику увагу на горизонтальне розташування культурних залишків, залишає їх в тому стані, в якому вони були знайдені, розчищаючи з усіх боків. Хвойка думав зберігати знахідки в такому стані до закінчення розкопок, але потім відмовився від свого наміру, оскільки не було змоги забезпечити цілість знахідок. При знятті культурних залишків Хвойка старанно фіксував їх горизонтальне розташування у шарі. Застосування такого методу розкопок дало можливість В. В. Хвойці простежити нашарування Кирилівської стоянки і встановити, що вона являє собою залишки стародавніх поселень первісної людини [30, с. 736—754; 43, с. 1—8].

Однак методика розкопок Хвойки, без сумніву, прогресивна, мала й серйозні недоліки, зумовлені тим, що вивчення палеоліту в Росії робило тоді свої перші кроки. Дослідник недооцінював значення систематичної та докладної польової фіксації. Він обмежувався невеликими нотатками у своїх записних книжках, які потім переносив у звіти та статті. Цим пояснюється відсутність детальних описів шарів, невелика кількість рисунків вертикальних розрізів культурного шару і планів розміщення культурних залишків у шарі, відсутність точних даних про кількість знахідок кісток та кременю.

Професори Київського університету В. Б. Антонович та П. Я. Армашевський, які брали участь в дослідженнях Кирилівської стоянки, як і Хвойка, не були достатньо ознайомлені з дослідженнями західноєвропейських вчених в галузі палеоліту і, зокрема, з їх класифікацією палеолітичних знарядь праці [1, с. 83; 3, с. 143]. Тому вони не змогли виділити з маси відщепів знаряддя праці, дати їм науковий опис. Все це й призвело до помилки в датуванні стоянки в цілому. В. В. Хвойка відніс її до найдревнішого періоду, до епохи, «древність якої обчислюється вже не віками, а геологічними епохами». Головними аргументами цього датування дослідник вважає глибоке залягання культурних шарів (19—22 м) та їх склад — стовбури дерев і численні кістки «найдревніших ділювіальних тварин».

Першим, хто помітив помилку В. В. Хвойки, був Ф. К. Вовк. В своїх працях він на підставі докладного аналізу залягання шарів стоянки, крем'яного матеріалу та орнаментованих кісток мамонта прийшов до висновку, «що наша палеолітична стоянка у Києві хоч і дуже давня, але не тільки не найдавніша у цілій Європі, як гадають деякі київські археологи, а належить до епохи порівняно досить пізньої» [15, с. 25]. Цією епохою він вважав мадлен.

Критикуючи помилки В. В. Хвойки, Ф. К. Вовк разом з тим дав оцінку його дослідженням і дуже правильно схарактеризував стан вивчення палеоліту в Росії: «Вивчення палеоліту в Росії, почасти внаслідок недостатнього знайомства з ним наших археологів, ведеться далеко не з тою старанністю, як треба було б і як займаються пам'ятками інших епох» [16, с. 300]. Ф. К. Вовк вказує на заслуги своїх попередників, «з яких особливо велику старанність та любов до діла виявив Хвойка, що врятував від знищення такі дорогі залишки палеолітичної епохи у Києві» [16, с. 305].

Цю оцінку заслуг Вікентія Вячеславовича ми можемо розширити. Не можна не відмітити неабияку творчу проникливість дослідника, яка дала йому змогу вперше підійти до пам'яток палеоліту з історичної точки зору, розробити свою методику розкопок, яка дала можливість відкрити стоянку на значній площі і досконало розібратись в її шарах.

Велика площа стоянки з численними виразними культурними залишками, перша знахідка для території Росії пам'ятки палеолітичного мистецтва (бивня мамонта з різьбою) та розташування стоянки у Києві — найдавнішому з руських міст — все це сприяло широкій популярності стоянки в Росії та за кордоном [1, с. 83; 30, с. 736—765; 22; 3, с. 141—144; 44, с. 158—159].

Кирилівська стоянка була описана Хвойкою в кількох роботах. Про неї з'явилися статті, замітки та публікації в численних російських та іноземних журналах [30; 22; 31, с. 203—206; 40; 2, с. 71; 4; 5; 10; 14, с. 1—32, 211—219; 15; 18—21; 17, а—е].

Кирилівська стоянка не була єдиним вкладом, зробленим Хвойкою у вивчення палеоліту Середнього Подніпров'я. У 1901 р. він виявляє залишки палеолітичної стоянки в околицях с. Селище поблизу Канева [17, г, с. 78]. Разом з тим В. В. Хвойка продовжує пильно стежити за земляними роботами на території Києва. Він впевнений в існуванні тут пам'яток, аналогічних Кирилівській стоянці, і неодноразово звертає на це увагу Археологічної комісії. Але недостатня оперативність комісії призводила до того, що під час земляних робіт одна за одною гинули пам'ятки. Так, восени 1903 р. В. В. Хвойка фіксує зриту палеолітичну стоянку на схилах Батиевої гори та в долині р. Либеді [17, д, 40, 64]. У 1911 р. В. В. Хвойка знову повертається до вивчення палеоліту — він відкриває та досліджує Іскоростенську палеолітичну стоянку [42; 43, с. 6—7].

Незважаючи на те, що дослідження відкритих Хвойкою палеолітичних стоянок було проведено далеко не бездоганно, сам факт їх відкриття, в цілому правильний історичний підхід до них і в зв'язку з цим застосована нова методика розкопок — були великим кроком вперед, відкрили новий етап у вивченні палеоліту України. З цього часу палеолітичні пам'ятки України набули всеросійської та світової відомості.

Одночасно з дослідженням палеоліту В. В. Хвойка починає вивчати пам'ятники пізнішого часу. Під час розкопок Кирилівської стоянки він звертає увагу на фрагменти грубої кераміки, що зустрічалися у великій кількості на поверхні гори. Розвідковий розкопки в місцях, найбільш багатих знахідками, дали несподівані й дуже цікаві результати.

Майже по всьому нагірному плато, на площі до 4000 м², на глибині 0,3—0,4 м, було відкрито культурний шар, що складався з фрагментів кераміки, тожонних раніш знайдених, кісток тварин та великої кількості річкових черепашок.

Дальші досліді привели вченого до висновку, що відкриті ним культурні залишки належать до наступного етапу життя первісної людини на території Кирилівських висот і являють собою житла типу землянок [30, с. 754—812].

Протягом 1895—1896 рр. на Київських висотах, від Флорівської гори до Кирилівського монастиря, Хвойкою було відкрито понад 70 подібних жител [33, с. 1]. Вони являли собою округло-подовжені ями різних розмірів та глибин. У центрі їх знаходились вогнищеві заглиблення, до яких вели сходи з кількох уступів. Стіни жител були плетеними і обмазаними глиною.

Культурний шар землянок складався з фрагментів кераміки, орнаментованих відбитками шнура, штампів чи розписаних чорною та червоною фарбою; кісток домашніх і диких тварин; фрагментів знарядь праці із кісток, рогу і кременю, а також із кухонних покидьків.

Вивчення Кирилівських землянок привело Хвойку до думки, що подібні пам'ятки повинні бути поширені не тільки на території Києва, а й нижче по Дніпру, бо населення, що залишило їх, прийшло дніпровським шляхом. У зв'язку з цим 8 січня 1897 р. він пише до Археологічної комісії: «Наступним літом я дуже хотів би дослідити так звані «стоянки кам'яного віку», що знаходяться нижче від Києва по течії Дніпра, бо впевнений, що в них можна знайти предмети, які мають зв'язок з культурою, що з'явилася у Києві наприкінці кам'яного віку і яка, як можна гадати, до нас прийшла Дніпровським шляхом» [28].

Дослідження вченим відкритої ним на Київських висотах нової культури почалися у березні 1897 р. В околицях сіл Трипілля, Верем'я та Жуківці В. В. Хвойка разом з землянками типу кирилівських відкриває новий вид пам'яток, що належали до тієї ж культури: «...під поверхнею землі чорнозема, на глибині від 10 см до 1 м, були знайдені із різного роду обпаленої глини спорудження різної величини та форми. Ці спорудження являли місцями то один, то два або кілька шарів, розташованих один над одним. Товщина шару була різною, поверхня глиняної маси іноді була рівною, заглаженою, іноді мала нерівну, шершаву поверхню. Ця маса була різного кольору: білого, жовтого, жовтогарячого, червонуватого та червоного. Товщина цих шарів обпаленої глини була від 2—8 см. Площі, що були зайняті цими спорудами, мали різні розміри» [29].

Найбагатшими на знахідки пам'яток нової культури виявились околиці с. Трипілля, тому вона дістала назву «трипільської». Дослідження В. В. Хвойки в галузі трипільської культури тривали понад десятиріччя, майже до 1909 р., і дали великий і різноманітний матеріал. Вивчаючи його, вчений зробив висновок, що площадки, на відміну від землянок, є залишками стін, які обвалилися, стель та даху валькованих споруд, де відбувалися обрядні поховання та жертвоприношення. Докази похоронного характеру цих площадок він вбачав у великій кількості знахідок посудин-урн з перепаленими кістками людини, у напівобпалених кістяках, що лежали на площадках, у невеликій кількості кісток тварин та кухонних покидьків, у відсутності слідів вогнищ та печей, а також у виборі місця для площадок на височині, де вони розташовувались по системі кола.

Даючи загальну характеристику трипільських знахідок та площадок, В. В. Хвойка робить спробу визначити їх хронологію. В основу періодизації він поклав класифікацію керамічного матеріалу і встановив групи трипільських пам'яток з різними комплексами знахідок.

Найдавніший етап культури дослідник пов'язує з житлами типу землянок і керамікою з ямчастим та мотузковим орнаментом. Пізнішими він вважає дві групи площадок: «...одна відноситься до епохи кам'яного віку, а друга група, де помічена присутність виробів з міді, відноситься до наступного періоду — до епохи міді» [30, с. 803]. Першу групу площадок Хвойка назвав «культурою Б», другу — «культурою А». «Культуру Б» за примітивністю форм посудин та орнаментів, а також за відсутністю предметів із міді він вважає більш ранньою, ніж «культуру А».

В окрему групу знахідок Хвойка виділяє привізні вироби. Сюди він відносить знахідки предметів із міді і більш досконалу за якістю розписну кераміку, для виробництва яких в даній місцевості не було матеріалу. Це — чи «привізні вироби, чи вироби чужоземних майстрів, які мали необхідний запас сировини і періодично відвідували згаданий район».

Звертаючи увагу на наявність привізних виробів серед трипільського матеріалу, Хвойка разом з тим майже цілком переконаний у місцевому походженні трипільської землеробської культури, вважає,

що вона належить осілому землеробському населенню, в якому він бачить предків праслов'ян (чи пратослов'ян), що пережили на цій території усі пересування інших племен, відомих досі, утримали у своїх руках «край предків до теперішнього часу».

Відкриття В. В. Хвойкою пам'яток трипільської культури у районі Середнього Подніпров'я привернуло пильну увагу вчених Росії і Європи. Доповіді про відкриття культури були заслухані на XI, XIII і XIV археологічних з'їздах, на засіданні Одеського товариства історії та старожитностей, на XII міжнародному з'їзді доісторичної антропології та археології, який відбувся у Парижі, нарешті, на конгресі у Флоренції, де нова культура викликала захоплені відгуки усієї археологічної секції [30; 39, с. 1—9; 45, с. 61; 17, е, с. 404—407; 35; 32; 37; 38; 41; 43; 11, с. 116—120; 13, с. 131; 17, з, и; 25, с. 83—84]. З сторінок газет не сходили повідомлення, замітки, публікації, статті і навіть дискусії з окремих питань.

Ряд зауважень про висновки і самі розкопки Хвойки зробив Ф. К. Вовк. Він вважав недостатньо обгрунтованими висновки дослідника про землянки і вказував, що оскільки вони не мають визначених країв, їх не можна вважати за спеціально викопані заглиблення. На думку Вовка, ці заглиблення являють собою заповнені кухонними покидьками та черепашками вогнища. Наявність же в деяких з них великої кількості обпаленої глини і фарби схилила Вовка до думки, що це — випалювальні керамічні печі. Не задовольнила Вовка і хвойкинська реконструкція трипільських «землянок майже не з канапами та камінами» [13, с. 131].

Погляди Ф. К. Вовка поділяв і М. Ф. Біляшевський. Він висловлював сумнів щодо поховального призначення трипільських площадок, вважав поховання нетиповими для маси площадок і, вказуючи на їх розміри, наявність стін та підлог, був упевнений, що ці площадки цілком придатні для житла [11, с. 116—120]. Крім того, М. Ф. Біляшевський і Ф. К. Вовк, а також інші вчені висловлювали сумнів щодо слов'янської приналежності трипільців.

Незважаючи на те, що у відкритті та вивченні пам'яток трипілья роботи В. В. Хвойки дійсно не були позбавлені недоліків, результати його досліджень величезні. Він не тільки відкрив пам'ятки трипілья, але й проаналізував їх, цілком правильно визначив приналежність їх до «особливої неолітичної культури» [30, с. 803]. Він перший зібрав і порівняв усі відомі в різних місцях України трипільські знахідки, виділив їх у окрему тему для наукового вивчення і визначив величезне значення трипільської культури серед інших пам'яток Східної Європи.

В наступних своїх дослідженнях В. В. Хвойка намагається простежити далі долю трипільських пам'яток. Вивчаючи епоху бронзи, він відмічає, що під впливом прийшовшого напівкохового населення — «кімерійців» — з місцевого землеробського населення починають формуватися нові скотарсько-землеробські племенні групи. Всі ці культурно-племенні утворення залишаються на своїх місцях, але з розвитком скотарства вони освоюють незаселені ще території. У зв'язку з цим великі наземні вальковані житла, в яких жило по кілька родин, що вели спільне господарство, поступово зникають, замінюються невеликими порівняно житлами напівземлянкового типу з одним вогнищем і значно меншою площею; з'являються курганні поховання, оточені кромлехами.

Таким чином, поступово залишаються тільки пережитки колись квітучої трипільської культури. Цими пережитками можна вважати статуетки з глини, які найдовше утримуються, можливо, як предмети культури в епоху, яка змінила трипілья. Пережиточні форми відмічають-

ся також і для посудів, і в сюжетах орнаментування, в обряді поховання з спаленням [39, с. 1—9].

Риси відмираючої трипільської культури Хвойка відмічає і в скіфській епосі [43, с. 36]. Він вважає, що пам'ятки Середнього Подніпров'я цього часу не належали скіфам-кочівникам, які не могли залишити такі великі городища, як Пастерське, Мотронінське та Шарпівське, досліджене ним, та обширні могильники з трупопокладенням. Це були пам'ятки місцевого осілого населення, яке займалося землеробством, скотарством, було знайоме з різними галузями виробництва і вело жваву торгівлю з іншими народами, в першу чергу — греками, виробни яких дуже часто зустрічаються на цих городищах та в могилах.

«Скіфська епоха, яка тягнулась порівняно довго, характеризується впливом грецької культури, інші види старожитностей, які змінили у нас її, носять вже сліди римського впливу. Цей порівняно дуже тривалий період тільки починає прояснюватися на фоні інших, як попередніх, так і наступних періодів. Сюди належать недавно відкриті В. В. Хвойкою поля поховань, які датуються III—IV ст. н. е.», — пише М. Біляшевський у статті «Найближчі завдання археології півдня Росії» у 1903 р. про відкриття В. В. Хвойкою нових культур на території Середнього Подніпров'я [12, с. 11]. Ці відкриття припадають на 1899—1901 рр. У селах Зарубинці, Черняхів та Ромашки, Київської губернії, він відкриває нові, раніш невідомі на цій території пам'ятки, що за типом могил здобувають назву «полів поховань». Поля поховань Хвойка розглядає як пам'ятки місцевого населення древніх східних слов'ян і цілком правильно розбиває на дві культури — зарубинецьку, яку датує рубезем нової ери, та черняхівську, відносячи її до перших століть нової ери [34, с. 172—190; 43, с. 43—49].

Зарубинецьку культуру він характеризує як проміжну, де «зберігаються пережитки попередньої, так званої скіфської епохи, але в них помітні вже нові привносні елементи, які набувають повного розвитку в наступну епоху полів поховальних урн».

Черняхівську культуру він визначає як наступний за зарубинецькою щабель у розвитку древньої слов'янської культури, «археологічну культуру епохи переселення народів».

Важливо відмітити, що Хвойка не тільки відкрив і виділив в окрему тему для вивчення зарубинецьку і черняхівську культури, а й зумів простежити перехід від скіфської епохи до зарубинецького періоду і від черняхівського періоду до наступної епохи. У зв'язку з цим він висунув таку схему періодизації: 1) передзарубинецький період — археологічна культура типу могильника біля с. Прусси; 2) археологічна культура зарубинецького типу; 3) Черняхів і черняхівська культура; 4) післячерняхівська культура [34, с. 182].

Періодизація культур у даному випадку розроблена Хвойкою надзвичайно точно. В дальшому вона не була порушена, незважаючи на те, що дослідники відкрили багато сотень нових пам'яток.

І як не причіпливі були сучасники до В. В. Хвойки, до його так званої «любительської діяльності», висновки вченого про культури полів поховань вони не могли заперечити. Так, зауваження В. Доманицького на роботи Хвойки зводяться до критики думок дослідника про етнічну єдність населення Середнього Придніпров'я, «починаючи з самого кінця неолітичної епохи» [17, і, с. 1—2].

Майже такий самий характер мають відгуки і М. Біляшевського, який, підкреслюючи заслуги Хвойки як першого дослідника, що звернув серйозну увагу на поля поховань, завдяки чому вдалося відновити «ще одну недостатню ланку далекого минулого півдня Росії», висловлює разом з тим сумнів відносно погляду вченого, що «плем'я полів поховань є слов'янським». М. Ф. Біляшевський цілком правильно

вказує на слабкість аргументації Хвойки, оскільки і обряд спалення, і антропологічний тип (довгоголовість), безумовно, не можуть бути достатнім доказом висунутої тези.

Недостатня аргументація положення Хвойки про древність слов'ян у Подніпров'ї дала можливість німецькому археологу Паулю Рейнеке піддати сумніву ці його думки. Рейнеке намагався довести німецьке походження пам'яток полів поховань [24, с. 42—50]. До цього, крім німецьких, приєдналися деякі польські археологи.

Більшість радянських археологів, як відомо, дотримується думки, висловленої Хвойкою.

Найбільш «дорогим часом» у вивченні Середнього Подніпров'я Хвойка вважав для себе епоху, до якої належать «численні у нашому краї слов'янські і, головним чином, великокнязівські пам'ятки». До вивчення цієї епохи він повертається протягом всієї своєї діяльності. Вже досліджуючи Кирилівську стоянку, Хвойка звертає увагу на те, що в прилеглий місцевості «розташовані численні слов'янські кургани» [43, с. 54].

У 1894 р. Хвойка проводить невеликі розкопки на горі Киселівці, де виявляє і досліджує залишки ювелірної, костерізнової, металообробної та інших ремісничих майстерень.

Влітку 1898 р. він досліджує літописний Витачів, виявляє межі городища, вивчає могильник та житла, де збереглися глинобитні печі [17, й, с. 49].

14 серпня 1899 р. поблизу Китаєва для учасників XI археологічного з'їзду В. В. Хвойкою і В. А. Городцовим було досліджено кілька слов'янських курганів [17, з, с. 135]. У 1902 р. В. В. Хвойка за дорученням Археологічної комісії досліджує с. Старі Безрадічі, де виявляє залишки древньоруських жител та поховань [17, л, с. 39].

В тому ж році він працює і на території м. Чигирин, де вивчає залишки фундаментів на Замковій горі. Та, на жаль, ці розкопки, продовжені у 1903 р., нічого цікавого досліднику не принесли. Залишки фундаментів і стін належали спорудам XV—XVI ст. [17, м, с. 332].

Найбільше значення з досліджень В. В. Хвойки мають розкопки пам'яток слов'янської епохи на території Києва. У 1907 р. поблизу Андріївської церкви, в садибі лікаря Петровського, він помітив залишки стародавніх фундаментів і з дозволу власника садиби починає дослідження цієї пам'ятки [43, с. 63]. Умови, в яких велись розкопки, згубним чином відбилися на їх наслідках. В тій частині садиби, де відбувалися роботи, був садок Петровського, і тому копати можна було тільки між деревами. Невеликими траншейками, а іноді і просто ямами доводилось розкопувати одну із найдревніших і найцікавіших пам'яток Київської Русі — древній Київ.

Незважаючи на ці труднощі, Хвойку вдалося виявити тут «усі епохи і культури, починаючи від неолітичної (землянки і предмети трипільської культури), усі епохи металів, слов'янські епохи і, нарешті, великокнязівську. Життя тут тривало безперервно протягом багатьох тисячоліть, залишивши нам ряд культурних нашарувань» [17, о, с. 69].

Але найбільш цікавими і великими знахідками були пам'ятки Київської Русі — язичеський жертovníк (капище), залишки князівських палаців, жител та ремісничих майстерень по обробці каменю, кістки, металу і скла. Наслідки його дослідів були настільки значні, що члени XIV археологічного з'їзду, де була прочитана доповідь І. А. Лінніченка про розкопки В. В. Хвойки біля Десятинної церкви, прийняли рішення: «1. Висловити В. В. Хвойку подяку за його невтомну і талановиту роботу по вивченню нашої рідної старовини. 2. Звернутися до властей з проханням про придбання садиби Петровського

[у державну казну]. 3. Продовження розкопок передати в завідування В. В. Хвойки, роботи якого ведуться з такою досвідченістю та старанністю» [17, н, с. 68—69].

2 квітня 1908 р. «височайшим повелінням» проведення розкопок у м. Києві було доручено Археологічній комісії з додатковим асигнуванням «на цей предмет по кошторису комісії по 2000 карбованців на рік на протязі 10 років» [7].

Це були кошти, які просив В. В. Хвойка ще під час дослідження Кирилівської стоянки. Але вони не дістались справжньому досліднику Києва, який знав і любив кожний його куточок. Очолити розкопки Київського дитинця було доручено археологу-античнику Б. В. Фармаковському та архітектору Мілеєву.

Проти такого призначення виступила київська громадськість. Але ні цей виступ, ні прохання і докази компетентних осіб не схилили Археологічну комісію до іншого рішення. І в 1908 р. Хвойка продовжував свої роботи, як і раніше, на кошти Б. І. Ханенка. Провадив їх він поблизу розкопів Б. В. Фармаковського.

Не допомогли і клопотання про придбання садиби Петровського у казну. Не діставши підтримки і коштів, Хвойка змушений був у 1908 р. припинити розкопки біля Десятинної церкви. Але матеріал, здобутий Хвойкою, настільки багатий, що для вивчення його, на думку сучасників, потрібно «багато праці і часу багатьох осіб» [7, с. 69].

У 1909 р., продовжуючи вивчати пам'ятки Київської Русі, В. В. Хвойка провів попередні розвідки на території сіл Вишгорода, Білгородки, Безрадиців, Трипілля, Витачева, Райгорода та Липовецького повіту і звернувся до Археологічної комісії з проханням дати йому дозвіл на дослідження цієї місцевості [8].

Діставши дозвіл на розкопки, В. В. Хвойка розпочав великі дослідження в с. Білгородці — древньоруському місті Білгороді, відомому з літописів з 980 року. Він відкрив тут оборонні споруди древнього міста та два храми XII ст. Роботи в с. Білгородці тривали до 1914 р. Це були останні розкопки Вікентія Вячеславовича Хвойки [23, с. 76—94].

Величезний матеріал, одержаний В. В. Хвойкою в результаті двадцятирічних досліджень Середнього Подніпров'я, зібраний у вигляді багатьох колекцій у Державному історичному музеї та опублікований у наукових працях.

Працюючи хранителем Київського міського музею протягом тривалого часу, починаючи з організації музею і до самої своєї смерті, В. В. Хвойка в роботу музею вкладав багато енергії, знання та сил. Особливо важкими були перші роки існування музею. Пізніше, жартуючи, Вікентій Вячеславович говорив, що висушив будинок музею власними легенями. Та незважаючи на такі умови праці, через які, можливо, Хвойка і дістав тяжку хворобу, він створює з матеріалів своїх розкопок один із найбагатших археологічних відділів, що пізніше став базою Київського державного історичного музею.

Становище В. В. Хвойки як хранителя музею і дослідника було дуже важким. Для систематичного проведення розкопок йому необхідні були кошти. Одержати їх він міг, тільки продавши зібрані на досліджених ним пам'ятках колекції. «...Незважаючи на мої дуже обмежені кошти і уразливу для мене в матеріальному відношенні втрату, згоден уступити урядові усі предмети за ціну 4000 карбованців, будучи морально задоволений, що моя завітна мрія... буде виконана і здобуті мною за численні роки праці речі достануться дорогому для мене і завжди любимому мною місту Києву» [67].

Незважаючи на тяжке матеріальне становище, постійне цькування з боку імператорської Археологічної комісії і деяких дипломованих

археологів, В. В. Хвойка продовжує свої дослідження, відкриває в кожний розкопачний сезон по 8—12 пунктів. Йому в значній мірі допомагають робітники, люди, які працюють з ним протягом 15—16 років. Це шість селян з сіл Верем'я, Білгородки і Халеп'я. За час сумісної роботи з Хвойкою вони вивчили його прийоми роботи, набули потрібних навичок. Про свою методику розкопок Хвойка розповідає у праці «До питання про розкопки» [17, н, с. 104].

Від оформлення і вивчення даних розкопок В. В. Хвойка йде до історичної характеристики відкритих ним пам'яток. На матеріалах своїх досліджень він намагається простежити розвиток життя людини на території Середнього Подніпров'я від кінця кам'яного віку до епохи Київської Русі. Погляди з цього питання він викладає в працях «Обряд поховання з спаленням та його древність» і «Стародавнє населення Середнього Подніпров'я та його культура в доісторичні часи». На думку дослідника, Середнє Подніпров'я починаючи від кінця кам'яного віку було заселене одним і тим же осілим землеробським населенням, яке він вважає східними слов'янами. Таким чином, зміна тут археологічних культур означає для нього не міграції племен, відхід одних і прихід інших, а поступовий розвиток матеріальних умов життя племен східних слов'ян. Висновки Хвойки завдали удару твердженням про нескінченні міграції і переселення племен.

Велика і багатогранна праця В. В. Хвойки в галузі археології не могла не викликати цікавості і поваги до вченого. Його обирають членом 11 наукових товариств: Московського археологічного товариства, Одеського товариства історії і старожитностей, Російського археологічного товариства, Російського археологічного інституту у Константинополі, Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії, Російського військово-історичного товариства, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Товариства старожитностей та мистецтва, почесним членом Оренбурзької, Віленської, Саратовської вчених архівних комісій.

У 1910 р. В. В. Хвойку запрошують взяти участь у спільних розкопках з болгарськими та сербськими вченими на Балканському півострові. Навесні 1911 р. Хвойка виїздить до Константинополя для вивчення плану розкопок. На жаль, ці плани не були здійснені через політичні ускладнення [9].

Результати розкопок В. В. Хвойки привернули увагу X, XI, XII, XIII, XIV археологічних з'їздів і були опубліковані у працях Археологічної комісії, Московського археологічного товариства, в Археологічному літопису Південної Росії та в інших виданнях.

Наукові праці Вікентія Вячеславовича Хвойки продовжують і зараз привертати увагу спеціалістів, а його великі колекції, зібрані в Київському історичному музеї, залишаються важливим історичним джерелом для висвітлення стародавньої історії нашої Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Б. Антонович, Памятники каменного века, найденные в Киеве в течение трех последних лет. Труды X археологического съезда, т. III, 1900.
2. В. Б. Антонович, Заметка о бивне мамонта с резьбой. Фототипия, АЛЮР, 1900.
3. П. Я. Армашевский, О стоянке человека палеолитической эпохи по Кирилловской улице в Киеве. Труды XI археологического съезда, т. II, 1902.
4. П. Я. Армашевский и В. Б. Антонович, О находке костей мамонта в Киеве совместно с кремневыми орудиями. Дневник XI съезда русских естествоиспытателей и врачей, 1894 г.; Записки Киевского общества естествоиспытателей, т. XIV, вып. I, 1895.
5. П. Я. Армашевский и В. Б. Антонович, Публичные лекции по геологии и истории Киева, К., 1897.
6. Архив Ленинградского отделения Института археологии АН СРСР, ф. 1, спр. 199, 1896 р.

7. Архів ЛВІА АН СРСР, ф. 1, спр. 30, 1908 р. Лист від 2 квітня 1900.
8. Архів ЛВІА АН СРСР, ф. 1, спр. 96, 1909 р. Лист від 29 травня 1909 р.
9. Архів Інституту археології АН УРСР. Особистий архів В. В. Хвойки, Листи Ф. Успенського до Хвойки.
10. Н. Ф. Беляшевский, Бивни мамонта с нарезками и стоянки на Кирилловской улице в Киеве, 1901, АЛЮР, т. II, К.
11. Н. Ф. Беляшевский, Критическая статья по поводу открытия В. В. Хвойка трипольской культуры, АЛЮР, 1904, № 3.
12. Н. Ф. Беляшевский, Ближайшие задачи археологии юга России, АЛЮР, 1903, № 1.
13. Ф. К. Волк, По поводу наших неолитических находок с керамикой доминанского типа, АЛЮР, т. II, июль—август, 1900.
14. Ф. К. Волк, Передісторичні знахідки (на Кирилівській вулиці у Києві), Матеріали до українсько-руської етнології, т. I, 1899.
15. Ф. К. Волк, Искусство мадленской эпохи в Украине, АЛЮР, 1903—1905.
16. Ф. К. Волк, Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезине, Черниговской губернии, ЗОРСА, т. IX, 1913.
17. Записки:
 - а) Палеолитическая стоянка на Кирилловской улице, АЛЮР, т. II, 1900.
 - б) Раскопки в Киеве на Кирилловской улице, АЛЮР, т. I, 1899.
 - в) Исследования стоянки палеолитической эпохи, АЛЮР, т. I, 1899.
 - г) Стоянка палеолитической эпохи в с. Селище Каневского уезда Киевской губ., Киевская старина, 1902, т. 77.
 - д) Известия Археологической комиссии. Прибавление к выпуску 9, 1904.
 - е) О XII Парижском международном съезде доисторической археологии и антропологии, АЛЮР, т. II, 1900.
 - е) О конгрессе во Флоренции в 1908 г., Древности МАО, т. 22, в. I.
 - ж) О раскопках летом 1898 г., АЛЮР, т. I, 1899.
 - з) О раскопках В. В. Хвойка в августе 1899 г. и в 1900 г., ЗООИД, т. 23.
 - и) О раскопках В. В. Хвойка новой (трипольской) культуры, АЛЮР, 1903, № 1.
 - і) О раскопках в 1906 г., Древности, Труды МАО, т. 22, в. I, протоколы.
 - ї) Записка В. Доманицкого, Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. XIV, 1902, т. I, бібліографія.
 - й) АЛЮР, т. I, 1899.
 - к) Труды XI археологического съезда, т. II.
 - л) Відвіт Археологічної комісії за 1902 рік, АЛЮР, 1905, № 1-2.
 - м) АЛЮР, 1903, № 5.
 - н) Труды XIV археологического съезда, т. III.
 - о) Законодательное предложение, внесенное в Государственную думу от 31 октября 1911 г., Архів ЛВІА АН СРСР, ф. 1, спр. 30, 1908 р.
18. Н. И. Криштафович, Послетретичные образования в окрестностях Новой Александрии, Варшава, 1896.
19. Н. И. Криштафович, Станции древнейшего палеолитического человека на территории Европейской России и их геологический возраст. Дневник XI съезда русских естествоиспытателей и врачей, СПб., 1902.
20. Н. И. Криштафович, О геологическом исследовании палеолитических стоянок Европейской России летом 1904 г., Древности, Труды МАО, т. 21, вып. 2, М.
21. М. В. Павлова, Послетретичные слоны из разных местностей России, Ежегодник геологии и минералогии России, т. XI, вып. 6-7, 1910.
22. А. М. Покровский и В. В. Хвойка, О раскопках В. В. Хвойка в Киевском уезде, Труды XI АС, т. I, 1899.
23. Н. А. Полонская, Археологические раскопки В. В. Хвойка 1909—1910 гг. в г. Белгородке, М., 1911.
24. Paul Reinecke, Aus der russischen archäologischen Litteratur, Mainzer Zeitschrift, 1906, I.
25. А. А. Спицын, Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого, Киевской губ., АЛЮР, 1905, № 1-2.
26. В. В. Хвойка, Росичка, К., 1885.
27. В. В. Хвойка, Хмелеводство и уход за ним, К., 1891.
28. В. В. Хвойка, Лист до Археологічної комісії від 8 січня 1897 р., Архів ЛВІА АН СРСР.
29. В. В. Хвойка, Відвіт в Археологічну комісію від 3 березня 1898 р., Архів ЛВІА АН СРСР.
30. В. В. Хвойка, Каменный век Среднего Приднепровья, Труды XI АС, т. I, 1901.
31. В. В. Хвойка, И. А. Линниченко, Находка орнаментированных костей мамонта, ЗООИД, 1901.
32. В. В. Хвойка, И. А. Линниченко, Сосуды со знаками из находок на площадках трипольской культуры, 1901.
33. В. В. Хвойка, Конец каменного века, Новая культура, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, Архів Хвойки, спр. 2, 1901.

34. В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье, ЗРАО, т. XII, в. 1, 1901.
35. В. В. Хвойка, Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры, ЗРАО, т. V, вып. 2, 1904.
36. В. В. Хвойка, Из области трипольской (древнеарийской) культуры, АЛЮР, 1904, № 4-5.
37. В. В. Хвойка, Раскопки близ м. Триполья в 1903 г., Древности, Труды МАО, т. 21, вып. 1, 1906, протоколы.
38. В. В. Хвойка, Обряд погребения с сожжением, его древность, К., 1906.
39. В. В. Хвойка, Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднепровье, Труды XI АС, т. I, 1907.
40. В. В. Хвойка, Киево-Кирилловская палеолитическая стоянка и культура эпохи мадлен, АЛЮР, 1903.
41. В. В. Хвойка, Раскопки площадок в с. Крутобородинцах Летичевского уезда Подольской губ., Древности, Труды МАО, т. 21, вып. 2, 1909.
42. В. В. Хвойка, Раскопки курганов в м. Искорости Овручского уезда, Волынской губ., Архів ЛВІА АН СРСР, ф. 1, спр. 149, 1911.
43. В. В. Хвойка, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, К., 1913.
44. V. Khvoiko, Decouvertes paleolithiques recemment faites en Russie, L'Anthropologie, 1901, т. XII, № 1-2.
45. К. В. Хилинский, О трипольской культуре, Труды XIV АС, т. III, 1908.

Е. П. БАХМАТ

ВИКЕНТИЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ ХВОЙКА

Резюме

2 ноября 1964 г. исполняется 50 лет со дня смерти Викентия Вячеславовича Хвойки, известного исследователя Среднего Приднепровья.

Чех по происхождению, Хвойка более 20 лет отдал служению украинской археологии. Его большой и многогранный труд положил начало изучению палеолита на Днепре. Он открыл трипольскую культуру и культуру полей погребений, провел раскопки многочисленных курганов эпохи бронзы, исследовал древнерусские и скифские городища.

Множество открытых и исследованных памятников дало возможность В. В. Хвойке выдвинуть свою схему периодизации и классификации археологических культур, впервые сделать вывод о непрерывном и последовательном историческом развитии населения Среднего Приднепровья.

Научные работы В. В. Хвойки, открытые им памятники и собранные коллекции являются неиссякаемым источником для изучения древней истории нашей Родины.